

336.5

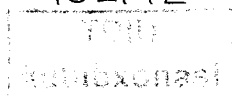
К 73

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

Суннатулла Қудратов

**БАНК ТИЗИМИДА
КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

102142



4/3

УЎК: 336.131
КБК: 65.290-2
Қ-73

Қ-73 Қудратов, Суннатулла

Банк тизимида корпоратив бошқарувни такомиллаштириш / С.Қудратов. – Тошкент: Akademnashr, 2016. – 208 б.

ISBN 978-9943-995-16-1

УЎК: 336.131
КБК: 65.290-2

Ушбу монографияда тижорат банкларида корпоратив бошқарувнинг ўзига хос хусусиятлари ва унинг концептуал асослари назарий-услубий жиҳатдан тадқиқ қилинган.

Унда республикада тижорат банкларида корпоратив бошқарув фаолиятининг амалдаги ҳолати таҳлил этилиб, акциядорлик капиталини бошқариш тартиби ва унинг методологияси, банк хизматлари самарадорлигини баҳолаш ва инновацион маркетинг хизматларини такомиллаштириш билан боғлиқ долзарб муаммолар ёритилган, уларни ҳал қилиш юзасидан илмий-амалий таклиф ва тавсиялар берилган.

Монография банк, молия-кредит тизими мутахассислари ва шу йўналишда илмий тадқиқот олиб бораётган изланувчиларга мўлжалланган.

Иқтисод фанлари доктори, профессор
Н.Х.Жумаев таҳрири остида

Тақризчилар:

М.И.Алимардонов, иқтисод фанлари доктори, профессор,
Т.Қоралиев, иқтисод фанлари номзоди, профессор

Монография Тошкент давлат иқтисодийёт университети илмий-мувофиқлаштириш кенгаши қарори билан нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-995-16-1

© Суннатулла Қудратов «Банк тизимида корпоратив бошқарувни такомиллаштириш»
© «Akademnashr», 2016

КИРИШ

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий оқибатларини бартараф этиш ҳамда банк тизимининг барқарорлигини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар республикамиз банк тизимида амалга оширилаётган ислохотларнинг муҳим йўналиши ҳисобланади. Тижорат банклари тизимида кечаётган муҳим институционал ўзгариш сифатида корпоратив бошқарув тизимини шакллантиришни алоҳида таъкидлаш жоиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг: «...корпоратив бошқарув тизимидаги принцип ва ёндашувларни тубдан ўзгартириш, ишлаб чиқариш, ташқи иқтисодий ва инвестиция жараёнларига замонавий халқаро корпоратив менежмент стандартларини жорий этиш жиддий эътиборни талаб қилади»¹, – деб таъкидлаши ҳам мазкур масаланинг долзарблиги, банкларда корпоратив бошқарувни ташкил этиш жараёнида айрим муаммоларнинг мавжудлиги ва уларни ҳал қилишнинг илмий жиҳатдан асосланган йўллари ишлаб чиқишнинг зарурати билан белгиланади.

Зарурий даражада ташкил этилган корпоратив бошқарув тижорат банкларида ўз маблағларини жойлаштирган хўжалик субъектлари ва аҳолининг, шунингдек, банклараро кредит бозоридаги контрагент

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасидан // Халқ сўзи. 18.01.2015.

банкларнинг, улушли ва қарзли қимматли қоғозлар бозорида фаолият юритувчи инвесторларнинг ишончини шакллантиришдаги асосий омилдир.

Тижорат банклари фаолияти билан боғлиқ рискларни ҳар томонлама баҳолаш банк тизимининг ишончилиги ва барқарорлигини ошириш, банклар фаолияти шаффофлигини таъминлаш, банк фаолиятининг барча иштирокчи томонлари қонуний манфаатларини тўлиқ ҳимоя қилишда муҳим аҳамиятга эга.

Бозор иқтисодиётида тутган ўрни ва аҳамиятидан келиб чиқиб мутахассислар ва олимлар корпоратив бошқарув тушунчасига турли томондан ёндашдилар. Айрим ҳолларда корпоратив бошқарувни ташкил этишнинг турли моделларига эътибор қаратсалар, бошқа ҳолларда корпоратив бошқарувни фақатгина акциядорлик тузилмаларида мулк эгалари билан менежмент ўртасидаги манфаатлар аниқ белгилаб олинган муносабатлар билан боғлашди. Банкларнинг иқтисодиётда молиявий воситачи сифатидаги роли катталиги, самарасиз корпоратив бошқарув натижасида юзага келиши мумкин бўлган потенциал қийинчиликларга нисбатан банкларнинг юқори таъсирчанлиги, шунингдек, омонатчилар маблағларини ҳимоялашнинг зарурлиги инobatга олинса, банк ташкилотларида корпоратив бошқарув фавқулодда муҳимдир. Шу билан бирга, у банк назоратида мақсадли бошқарувни ташкил этишни талаб қилади. Шундай экан, банкларда корпоратив бошқарувни самарали ташкил этиш масаласига республикамиз банк тизимида олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг бош мақсади сифатида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, Юртбошимиз таъкидлаганидек: «Банк тизимидаги ислохотлар иқтисодиётимиз-

нинг барқарор ўсиш суръатларини таъминлашда энг муҳим омил бўлди».²

Банк тизими барқарорлиги кўп жиҳатдан корпоратив бошқарувнинг қай даражада самарали ташкил этилишига боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг корпоратив бошқарув тизимидаги ислоҳотларни янада жадаллаштиришга йўналтирилган «Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-4720-сон Фармони муҳим аҳамиятга эга бўлди. Жумладан, ушбу Фармонда:

– халқаро тажрибани чуқур таҳлил қилиш ва шу асосда замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш, ишлаб чиқариш, инвестиция, моддий-техник, молиявий ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш;

– чет эл капитали иштирокида акциядорлик жамиятларини ташкил этиш, акциядорлик жамиятларига хорижий инвестицияларни кенг жалб қилиш учун қулай шароитлар яратиш;

– эски бўлинмалар ва лавозимларни тугатиш, замонавий халқаро стандартлар ва бозор иқтисодиёти талабларига мос янги бўлинма ҳамда лавозимларни жорий этишни инobatга олган ҳолда акциядорлик жамиятларини бошқариш тузилмасини тубдан қайта қуриш;

– корпоратив бошқарувнинг илғор услубларини жорий этиш бўйича тавсиялар, жумладан, узоқ муддатли

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасидан // Халқ сўзи. 18.01.2015.

истиқболда ривожланиш стратегияси ва вазифалари, ички назорат тизимлари ва ижро органининг акциядорлар ҳамда инвесторлар билан самарали ҳамкорлик механизмларини белгилашни янада такомиллаштириш каби аниқ вазифалар белгилаб берилган. Хуллас, тижорат банкларининг корпоратив бошқарув механизмида акционерлар билан банк бошқаруви ўртасидаги муносабатларни самарали ташкил этиш, бошқарув кенгаши фаолиятини ойдинлаштириш ва унинг акционерлар манфаатини ҳамоя қилиш механизминини янада рағбатлантириш, дивиденд сиёсати ва реинвестиция каби масалалар республикамиз олимлари томонидан алоҳида илмий тадқиқот объекти сифатида ўрганилмаган. Республикамизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар талабларига мос равишда шакллантириш каби қатор масалаларни ҳам илмий-услубий жиҳатдан, ҳам амалий жиҳатдан ўрганиш банкларда корпоратив бошқарувни такомиллаштириш заруратини юзага келтиради.

Монографиянинг биринчи бобида тижорат банкларида корпоратив бошқарувнинг моҳияти, ўзига хос хусусиятлари, корпоратив бошқаруви концептуал жиҳатлари, механизми ва ички назорат тизими илмий тадқиқ этилган. Жумладан, корпоратив бошқарувда маблағларнинг манбалари нуқтаи назаридан, энг аввало, тижорат банклари бошқарувига турли хил тарзда таъсир этиш имкониятига эга бўлган манфаатдор томонлар (йирик акциядорлар, кичик улушга эга акциядорлар, йирик кредиторлар, кичик ҳажмли кредиторлар ва тартибга солувчи органлар) ва уларнинг мақсадлари ажратиб ўрганилган.

Монографиянинг иккинчи бобида тижорат банкларида акциядорлик капиталини бошқариш тартиби ва унинг методологияси, уларнинг корпоратив бошқа-

рувида банк хизматлари самарадорлигини баҳолаш ва инновацион маркетинг хизматлари ёритилган.

Монографиянинг учинчи бобида жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви шароитида тижорат банкларининг роли, тижорат банклари корпоратив бошқарувининг асосий моделлари ва уни ташкил этишнинг халқаро тажрибаси ҳамда хорижий мамлакатларда корпоратив бошқарувни қайта шакллантириш ёритилган.

Монографиянинг тўртинчи боби тижорат банклари корпоратив бошқарувининг молиявий рағбатлантириш механизми, молиявий рағбатлантириш моделлари самарадорлиги, уларни такомиллаштиришнинг истиқболли йўналишлари ёритилган.

I БОБ

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ ВА УНИНГ КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИ

*Инсон нега камбағаллашади,
қиладиган ишлари режасизлиги учун.*

Р.Қудратов

1.1. Тижорат банкларида корпоратив бошқарувнинг моҳияти, ўзига хос хусусиятлари

Республикамиз банк тизимида амалга оширилаётган ислохотларнинг муҳим натижаси йирик тижорат банкларининг корпоратив бошқарувга асосланган акциядорлик жамиятларига айлантирилиши бўлди. Корпоратив бошқарувнинг банклар ривожланишидаги муҳим ролини қуйидагиларда кўриш мумкин:

1. Молиялаштириш манбаларини олиш имкониятини кенгайтиради, бу эса, инвестиция, иқтисодий ўсиш, иш билан бандликни оширади.

2. Капитал қийматининг пасайиши ва банкнинг юқори баҳоланишига эришишга олиб келади, бу, ўз навбатида, инвестиция ва иқтисодий ўсишни таъминлайди.

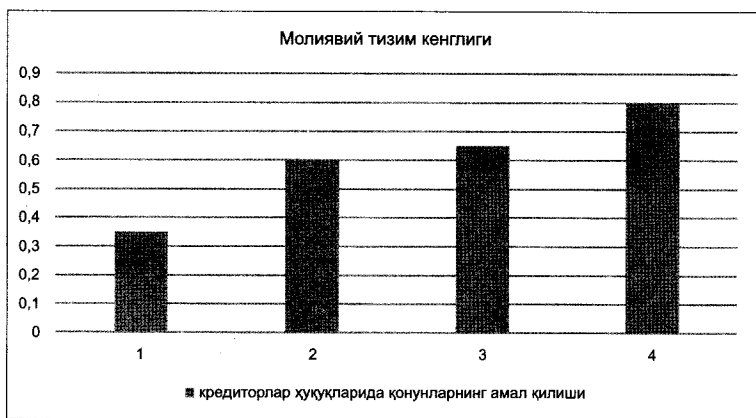
3. Операцион фаолиятнинг яхшиланишига таъсир этади, бу ресурсларнинг яхшироқ жойлашиши, самарали бошқарув, бойликнинг яратилишини кенгайтиради.

4. Давлат ва фирма даражасида паст риск, ўз навбатида, камроқ банкротлик, камроқ молиявий инқирозлар бўлишини таъминлайди;

5. Ҳиссадорлар билан яхшироқ муносабатларни

таъминлайди, умумий муҳитнинг яхшиланишига таъсир кўрсатади.

Банкларда корпоратив бошқарув муҳим аҳамиятга эга ва ушбу бошқарув банкнинг иқтисодий натижаларига таъсир этади. Банклар жамиятнинг жамғармаларини тўплайди ва уларни жойлаштиради. Айниқса, ривожланаётган мамлакатларда банклар фирмалар учун жуда муҳим ташқи молиялаштириш манбаи ҳисобланади. Шунингдек, банклар молиявий бозорларга тўғридан-тўғри чиқиш имкони йўқ фирмаларнинг корпоратив бошқарув самарадорлигига таъсир этади. Ушбу ҳолат банклардан қарз оладиган фирмаларнинг корпоратив бошқарувида қатнашиши билан акс этади (1-расм).³



1-расм. Молиялаштириш манбаларига кириш: кредитор ҳуқуқларининг ҳимояси кредит бозори ривожланишига олиб келади.

Банкларнинг ўзлари ҳам корпорация ҳисобланади. Корпоратив бошқарув банкларни баҳолаш ва

³ Stijn Claessens. Corporate Governance of Banks: Why it is important, how it is special and what it implies. The Consultative OECD/World Bank. Meeting on Corporate Governance. December 6-7, Hanoi, Vietnam.

уларнинг капитали қийматини ҳисоблашга таъсир кўрсатади. Шунингдек, корпоратив бошқарув банклари фаолиятига, молиявий воситачилик харажатлари ва шу орқали ушбу банкдан қарз олувчи фирмалар капитал қийматига таъсир қилади. Корпоратив бошқарув банкларнинг рискларни бошқаришига ҳам ўз таъсирини кўрсатади.

Тижорат банклари, одатда, корпорацияларнинг бир тури ҳисобланса-да, улар қуйидаги ўзига хосликларга эга бўлади:

- банкларнинг фаолиятини баҳолаш ва рисклик даражасини баҳолаш қийин;
- банкларда турли-туман манфаатдорлар (кўпчилик депозиторлар ва акциядорлар)нинг мавжудлиги мониторинг юритишни рағбатлантормайди;
- банклар юқори левереджга эга, кўпгина қисқа муддатли талаблар юқори рискли бўлиб, банкни осонгина банкрот қилиши мумкин;
- банклар юқори даражада тартибга солиш объекти ҳисобланади. Банкротлик жуда катта харажатларни келтириб чиқаради, тизимли жиҳатдан муҳимлиги учун тартибга солиш кенг қамровли бўлади ва банкларнинг айрим фаолияти чегараланади (маҳсулотлар ишлаб чиқариш, филиаллар очиб), қарзларни классификациялаш ва захира талаблари бўйича талаблар қўйилади. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, кўпчилик ҳолларда банклар учун тартибга солиш қонунларга нисбатан ҳам муҳим саналади;
- депозиторлар, қарз берувчилар акциядорлар ўрнига ҳукумат банкларини монитор қилиш ролини бажаради (Марказий банк, депозит суғурта агентликлари ва ҳоказолар орқали);
- банклар корпоратив бошқарув рискларига ҳам дуч келади. Бу рискни бошқаларга ўтказиш, ўзи учун фойда

олиш ва ваколатларини суиистеъмол қилиш (инсайдер қарз беришлар) каби ҳолатларда намоён бўлади;

- банклар ҳажман бошқа номолиявий фирмаларга нисбатан катта ва йирик капиталга эга бўлади.

Албатта, барча фирмалар каби банк акциядорлари учун яратиладиган қиймат рискли фаолият натижасидан келади. Акциядорлар қиймати фирма қиймати ҳамда акциядорларнинг молиявий талабларидан иборат бўлади. Банклар тизимли аҳамиятга эга бўлганлигидан ҳукумат томонидан депозитлар кафолати ёки уларни давлат томонидан суғурта қилиш кўринишида қўллаб-қувватланади. Ушбу қўллаб-қувватлаш охир-оқибатда солиқ тўловчилар зиммасига тушади. Шу ўринда таъкидлаш ўринлики, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 5 августдаги «Банклардаги депозит ҳисобрақамларидан нақд пул тўловларини узлуксиз таъминлаш кафолатлари тўғрисида»ги ПҚ-147-сонли қарори, 2008 йил 28 ноябрдаги «Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларидаги фуқароларнинг омонатлари кафолатланишини таъминлаш бўйича қўшимча чоралар тўғрисида»ги ПФ-4057-сонли Фармони, 2009 йил 6 апрелдаги «Аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг бўш пул маблағларининг тижорат банклари депозитларига жалб қилинишини янада рағбатлантириш бўйича қўшимча чоралар тўғрисида»ги ПҚ-1090-сонли қарорининг қабул қилиниши банкдаги аҳоли омонатларининг давлат томонидан кафолатланиши, уларнинг ўсишига катта имконият яратди. Илмий тадқиқотимиз объекти бўлган «Ўзсаноатқурилишбанк» ОАТБ «Фуқароларнинг банклардаги омонатларини кафолатлаш жамғармаси» аъзоси бўлиб, аҳолининг банкда сақланаётган омонатлари мазкур жамғарма томонидан кафолатланган.

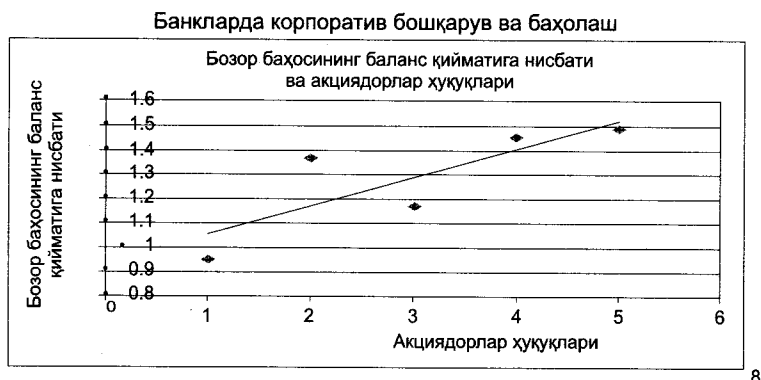
Тадқиқот натижасида банк тизимининг ўзига хосликлари сифатида банкротлик ҳолатларининг нисбатан камлиги, банк фаолияти билан шуғулланиш учун тўсиқларнинг мавжудлиги сабабли рақобатнинг унчалик юқори эмаслиги, давлат томонидан қўллаб-қувватлаш натижасида рискларни олишда бошқарувда масъулиятсизлик муаммоси мавжудлигини кўрсатиш мумкин.

Банкларнинг ўзига хос яна бир муҳим жиҳати, уларни мониторинг қилишнинг мураккаблигидадир. Мисол учун кузатадиган бўлсак, Moody's ва S&P но-молиявий корпорациялар учун облигацияларнинг (умумий капитал таркибида) 15% чиқарилишини қўллаб-қувватласа, бу кўрсаткич молиявий институтларда 34% ни ташкил этган. Банклар бозорлардаги ўзгарувчанликларга ўта таъсирчан бўлади. Иқтисодий пасайишлар барча облигациялар спрэди ошишига олиб келади. Аммо бу кўрсаткич рискли банклар учун номолиявий фирмаларникига нисбатан анча юқори бўлади. Амалиёт шуни кўрсатадики, корпоратив бошқарув заиф банклар, одатда, кўпроқ банкрот бўлади.

Индонезия, Жанубий Корея, Франция, Таиланд, Мексика, Россия каби давлатларда юз берган иқтисодий-молиявий инқироз сабабларини ўрганиш шуни кўрсатадики, давлат томонидан эгалик қилинадиган банклар ҳукумат субсидияларидан фойдаланган ва ҳар доим ҳам ушбу маблағлар самарали ишлатилмаган. Банкларда корпоратив бошқарувни тартибга солиш ва текширувлар жараёнида сифат кўрсаткичлари назоратидан ўтади.

Самарали фаолият юритаётган банклардаги корпоратив бошқарув назоратларни амалга оширишга ёрдам беради, бундай банкларни баҳолаш осон

кечади. Яхши ташкил этилган корпоратив бошқарув назоратларга заруратни қолдирмайди (2-расм).⁴ Тадқиқотлар давомида корпоратив бошқарув, тартибга солиш ва назорат биргаликда ўрганилиши лозим деган хулосага келинди.



**2-расм. Банкларда корпоратив
бошқарув ва баҳолаш**

Корпоратив бошқарув ва назоратга қуйидагича ёндашувлар мавжуд:

- Базель: капитал стандартлар ва кучли назорат;
- бозорларнинг инқироzi каби омиллар тартибга солишни зарур қилиб қўяди;
- хусусий секторни қонунлар ва ахборотлар билан қўллаб-қувватлашга бўлган зарурат.

Банкларда корпоратив бошқарувни ташкил этишда эгаллик муаммоси ҳар доим муҳим масала ҳисобланган. Жаҳон банки мутахассисларининг банк эгаллигини ўрганиш бўйича қуйидаги хулосаларини келтириб ўтиш жоиз:

⁴ Stijn Claessens. Corporate Governance of Banks: Why it is important, how it is special and what it implies. The Consultative OECD/World Bank Meeting on Corporate Governance. December 6-7, Hanoi, Vietnam.

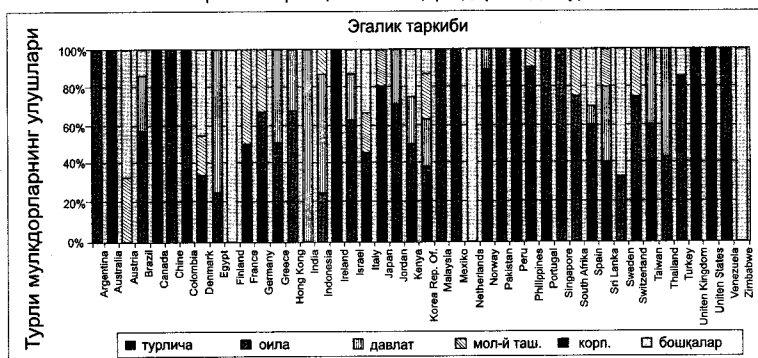
- кўпчилик банклар – давлат эгалик қиладиган тизим. Ушбу тизим банклари нобарқарор ва кредитларни самарасиз жойлаштиради;

- хорижий банклар иштирок этадиган тизим. Ушбу банклар нисбатан барқарор, самарали, рақобатбардош бўлади.

Шу ўринда банкларда корпоратив бошқарувнинг муҳим компоненти саналган мулкдорлик масаласида қуйидагиларни қайд этиш мумкин: кўпчилик томонидан ёки ягона мулкдор эгалик қиладиган банклар ҳамда эгалик қилувчи мулкдор қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин: оила (индивидуал), давлат, кўпчилик томонидан эгалик қилинадиган номолиявий корпорация, кўпчилик томонидан эгалик қилинадиган молиявий корпорация ва бошқалар (траст, фондлар).

Банкларга эгалик қилиш таркиби ва унинг назорати халқаро даражада турлича, уни 3-расмдан кузатиш мумкин.⁵

Банкларни назорат қилиш халқаро даражада турлича



3-расм. Банкларни назорат қилиш даражаси

⁵ Stijn Claessens. Corporate Governance of Banks: Why it is important, how it is special and what it implies. The Consultative OECD/World Bank. Meeting on Corporate Governance. December 6-7, Hanoi, Vietnam.

Банклар мулкдорлари таркибини таҳлил қилиб, ўртача олиб қараганда, халқаро даражада оилалар томонидан бошқариладиган банкларнинг улуши юқори эканлигини кузатиш мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Мамлакатлар бўйича банкларга эгалик қилиш кўрсаткичлари⁶

	Тур- лича	Оила- лар	Дав- лат	Молия- вий ташки- лотлар	Корпора- циялар	Бошқа мулк- дорлар
Мамла- катлар бўйича ўртача	25%	39%	14%	7%	2%	14%

Амалиётда банклар унчалик кенг қамровли мулкдорлар томонидан назорат қилинмайди, банкларга оилавий эгалик қилиш ҳам худди давлат эгалиги каби муҳим саналади. Турли мамлакатлардаги банк мулкдорлари таркибини ўрганадиган бўлсак, давлатлар ўртасидаги жуда катта фарқни кузатиш мумкин. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, 44 давлатдан 14 тасида назорат қилувчи мулкдор 50 фоиздан кўпроқ берувчи акцияга эга. Аммо Австралия, Канада, Ирландия, Буюк Британия ва АҚШда ўртача 2 фоиздан кам бўлган назорат қилувчи мулкдорга эга банк мавжуд эмас. Акциядорларнинг ҳуқуқий муҳофазаси кўпроқ кенг қамровли мулкдорларга эга банклар билан ассоциацияланади, бу яхши ҳуқуқий муҳофаза бор жойда назорат қилишга эҳтиёж пастроқ бўлиши билан тавсифланади.

⁶ Stijn Claessens. Corporate Governance of Banks: Why it is important, how it is special and what it implies. The Consultative OECD/World Bank Meeting on Corporate Governance. December 6-7, Hanoi, Vietnam.

Банкларга эгалик қилишнинг таъсирини баҳолашда инсайдерлик муаммосини ўрганиш зарур бўлади. Инсайдерлар банк ресурсларини эксплуатация қилишлари мумкин (ўғрилик, трансфер баҳолаш, активларни ўғирлаш, неопотизм ва инсайдерликдан фойда олиш кўринишида), бу ҳамон тўлиқ ўз ечимини кутаётган муаммолардан бири саналади.

Корпоратив бошқарув механизмларининг моҳиятини очишда унинг турли иштирокчилари ролини ўрганиш, хусусан, акциядорларнинг ҳуқуқларини алоҳида ўрганиш талаб этилади. Акциядорлар қуйидаги умумий ҳуқуқларга эга:

- почта орқали овоз беришлари мумкин;
- улардан акцияларни депозит қилиш талаб этилмайди;
- кенгашда озчилик акциядорларни пропорционал вакил қилишга рухсат этилади;
- уларнинг ҳуқуқларини чеклаш фақатгина акциядорлар йиғилиши орқали амалга оширилиши мумкин ва ҳоказо.

Яна бир муҳим иштирокчи сифатида корпоратив бошқарув тизимидаги тартибга солиш ва назоратнинг ваколатларини қуйидаги гуруҳларга бўлиб ўрганиш мумкин:

биринчидан, ички тузилма, менежмент, директорларни ўзгартириш ваколати; акциядорларнинг бошқарувга аралашуш ёки банкни ёпиш ҳуқуқларини чеклаш; аудитор билан учрашуш, ҳисобот олиш, унга қарши ҳуқуқий чора қўллаш мумкинлиги;

иккинчидан, банкларнинг қимматли қоғозларига (I), суғуртасига (II), кўчмас мулкка (III) ва номолиявий фирмаларга эгалик қилишига (IV) тартибга солиш чекловларини қўйиши мумкинлиги;

учинчидан, фондларнинг манбаларига капитал

минимуми, риск, кредитлар, қимматли қоғозларга тартибга солиш чекловлари, валюта йўқотишларини капиталдан айириш мумкинлиги ва ҳоказо.

Тадқиқот объекти сифатида «Ўзсаноатқурилишбанк» очиқ акциядорлик тижорат банкининг жорий ҳолатини ўрганадиган бўлсак, ушбу банк ўз фаолиятини банкнинг капиталлашув даражасини янада орттиришга, ресурс базасини барқарор ўстиришга, иқтисодиётнинг муҳим тармоқларини ривожлантириш юзасидан комплекс дастурларни амалга оширишга, инвестицион фаолликни кучайтиришга йўналтираётганлигини таҳлиллар натижасида кузатиш мумкин.

«Ўзсаноатқурилишбанк» ОАТБнинг корпоратив бошқарувини тадқиқ этиш, унинг механизмларини такомиллаштириш юзасидан илмий асосланган таклифларни шакллантириш республикада мавжуд мулкдорлар таркибида давлат иштироки бор банкларда ушбу хулосаларни корпоратив бошқарувни мукамаллаштиришда қўллаш мумкинлиги билан аҳамиятлидир.

«Ўзсаноатқурилишбанк» ОАТБ республиканинг етакчи универсал тижорат банкларидан бири бўлиб, йирик инвестиция лойиҳаларини молиялаштиради, иқтисодиётнинг таянч тармоқларини, кичик бизнесни, хусусий тадбиркорларни кредитлар билан таъминлайди, шунингдек, кенг кўламда чакана банк хизматларини кўрсатади.

Банк фаолиятининг асосий йўналишлари иқтисодиётнинг таркибий туб ўзгаришларида, саноатни модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш бўйича инвестиция лойиҳаларида кенг миқёсда қатнашиш, корхоналарни қўллаб-қувватлаш ва уларни молиявий соғломлаштириш, ре-

сурс базасини жадал кенгайтириш ҳисобланади. Сармоялаш салоҳиятини, капиталлашув даражасини доимий тарзда ошириш, молиявий ресурсларнинг манбаларини диверсификациялаш банк амалиётлари кўламини кенгайтириш учун ҳам, банкнинг кредит берувчилари, депозиторлари (омонатчилари) ҳамда сармоядорлари олдида зиммасига олган мажбуриятларини ўз вақтида бажариши учун ҳам замин яратади.

Ўзининг фаолияти мобайнида «Ўзсаноатқурилиш-банк» ОАТБ йирик инвестиция муассасасига айланди. Ҳозирги рақобат шароитида у мамлакат молиявий бозоридаги нуфузли ўринларни эгаллаб, иқтисодиётнинг барча тармоқларидаги корхона ва ташкилотларнинг узоқ муддатли лойиҳаларини амалга ошириш учун кенг кўламли замонавий хизматлар кўрсатувчи етакчи банклардан бирига айланган. Ушбу банк замонавий технологияларни жорий қилиш ва рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришда мижозларга ҳар томонлама кўмаклашиш стратегиясини амалга оширмоқда.

Банк S.W.I.F.T. халқаро электрон пул тўлови тизимининг аъзоси, Reuters Dealing 3000 давлатлараро ахборот дилинг тизимининг абоненти, Ўзбекистон банкларидаги аҳоли омонатларини кафолатлаш тизими иштирокчисидир. Шу билан бирга, у республика банклараро валюта биржасининг барча секциялари бўйича ҳақиқий аъзо, «Тошкент» республика фонд биржасининг акциядори ва аъзоси, «VISA International» халқаро тўловлар уюшмасининг қатъий аъзоси ва акциядори, Ўзбекистон ҳудудида VISA карталари бўйича мамлакат ичида тўловларни амалга оширувчи банк – Uz NNSS Ўзбекистон банклари уюшмасининг аъзоси, «CONTACT», «Migom», «Interexpress»,

«Blizko», «Western Union», «UNIstream» халқаро пул ўтказмалари тизимларининг вакил банки сифатида тан олинган.

Тадқиқотлар «Ўзсаноатқурилишбанк» ОАТБ ўз ресурс салоҳиятини қатъий ўстириб, самарали риск бошқарув услубидан иборат пухта ривожланиш сиёсатини олиб бораётганлигини кўрсатмоқда. Халқаро молиявий инқироздан чиқиш барча банклар учун мураккаб ва узоққа чўзилган тикланиш даври бўлди. Худди шу давр учун банк фаолиятининг асосий молиявий кўрсаткичларини 2-жадвалдан кўриш мумкин.

2-жадвал
«Ўзсаноатқурилишбанк» ОАТБ фаолиятининг
молиявий кўрсаткичлари (млрд сўм)⁷

Кўрсаткичлар	01.01.2013	01.01.2014	Ўсиш суръати (%)
Активлар	5036,5	6829,9	135,6
Мажбуриятлар	4701,5	6399,5	136,1
Умумий капитали	335,0	430,9	128,6
Фойда	31,8	46,9	147,5

Мазкур давр учун банкнинг бозордаги умумий фаолиятини таҳлил этиб, унинг асосий кўрсаткичларини қуйидагича баҳолаш мумкин:

- 2013 йили банк умумий капиталини 47,5 фоизга оширган, у 2014 йил 1 январь ҳолатига 430,9 млрд сўмни ташкил қилган. Банк капиталини ошириш ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги «2011 – 2015 йилларда рес-

⁷ «Ўзсаноатқурилишбанк» ОАТБ ҳисоботлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

публика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш, унинг барқарорлигини ошириш ва юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида»ги ПҚ-1438-сонли қарори ижросини таъминлаш мақсадида банк кенгаши томонидан қўшимча 38 316,6 млн сўмлик маблағ йўналтирилди;

- активларнинг асосий қисми, яъни 65,9 фоизи кредит қўйилмаларидан иборат бўлиб, 2013 йил давомида уларнинг ҳажми 9,5 фоизга кўпайган;

- ресурс базасини янада кенгайтириш мақсадида «Ўзсаноатқурилишбанк» ОАТБ жисмоний ва юридик шахсларнинг бўш пул маблағларини депозитларга фаол жалб қилган. Натижада уларнинг банк активларидаги улуши 29,5 фоизни ташкил қилган;

- банк томонидан лойиҳаларни молиялаштириш Ўзбекистон Республикаси Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси маблағлари ҳамда Хитой банки кредит линияси ҳисобига амалга оширилган. Мазкур манбалар ҳисобига бир қатор стратегик аҳамиятга эга лойиҳалар молиялаштирилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 18 ноябрдаги «Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналари молиявий барқарорлигини янада ошириш чоралари тўғрисида»ги ПФ-4053-сонли Фармонига мувофиқ ишлаб чиқариш жараёнларини тиклаш ва молиявий соғломлаштириш мақсадида банк балансига 12 та банкрот корхона қабул қилинган, уларнинг мол-мулклари негизида 6 та янги акциядорлик жамияти ташкил этилган.⁸

Акциядорлар ва омонатчилар манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида Марказий банкнинг «Активлар

⁸ «Ўзсаноатқурилишбанк» ОАТБ маълумотлари.

сифатини таснифлаш, тижорат банклари томонидан улар бўйича эҳтимолий йўқотишларни қоплаш учун захираларни шакллантириш ва ундан фойдаланиш тартиби»га асосан банк активлари таснифланди, шунга мувофиқ тегишли захиралар яратилди. Операцион харажатлар таркибида актив операциялар бўйича эҳтимолий йўқотишларни қоплаш захиралари 32,6% ни ташкил қилди. Даромадларнинг ўсиш суръати харажатлар ўсиши суръатига нисбатан 1,8% га ортиқ бўлди.

«Ўзсаноатқурилишбанк» ОАТБ мунтазам равишда етакчи халқаро рейтинг ташкилотларининг баҳоларини янгилаб бормоқда. 2010 йилдан бошлаб «Fitch ratings» ва «Standart&Poor's» етакчи халқаро рейтинг ташкилотларнинг «В» даражали рейтинг баҳоларини бериб келмоқда. Миллий шкала бўйича банкнинг молиявий ҳолатини мустақамлаш юзасидан чора-тадбирлар ксмплексини изчил амалга ошириши, ривожланишнинг пухта ўйланган стратегияси, мавқеи, обрў-эътиборини бир маромда шакллантириши ҳамда кредит қобилияти рейтинги «uzA + барқарор» даражасида баҳоланган.

Хизмат кўрсатишнинг юқори даражаси, вақт синовидан ўтган ишончлилик, бошқарувдаги юксак профессионализм, ишдаги тезкорлик, давлат томонидан қўллаб-қувватланиш, капиталлашув даражасининг юқорилиги йилдан-йилга барқарор молиявий натижаларга эришишга имкон бермоқда.

1.2. Тижорат банкларида корпоратив бошқарувнинг концептуал жиҳатлари

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий оқибатларини бартараф этиш ҳамда банк тизимининг барқарорлигини таъминлашга қаратилган чо-

ра-тадбирлар республикамиз банк тизимида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг муҳим йўналиши ҳисобланади. Тижорат банклари тизимида кечаётган муҳим институционал ўзгариш сифатида корпоратив бошқарув тизимини такомиллаштиришни алоҳида таъкидлаш жоиз.

Самарали тарзда ташкил этилган корпоратив бошқарув тижорат банкларида ўз маблағларини жойлаштирган хўжалик субъектлари ва аҳолининг, шунингдек, банклараро кредит бозоридаги контрагент банкларнинг, улушли ва қарзли қимматли қоғозлар бозорида фаолият юритувчи инвесторларнинг ишончини шакллантиришдаги асосий омилдир.

Тижорат банклари фаолияти билан боғлиқ рискларни ҳар томонлама баҳолаш банк тизимининг ишончлилиги ва барқарорлигини ошириш, банклар фаолияти шаффофлигини таъминлаш, банк фаолиятининг барча иштирокчи томонлари қонуний манфаатларини тўлиқ ҳимоя қилишда муҳим аҳамиятга эга.

Мутахассислар ва олимлар корпоратив бошқарув тушунчасига турли томондан ёндашадилар. Айрим тадқиқотчилар кўпроқ эътиборни корпоратив бошқарувни ташкил этишнинг турли моделларига қаратсалар, бошқалар корпоратив бошқарувни фақатгина акциядорлик тузилмаларида мулк эгалари билан менежмент ўртасидаги муносабатларга боғлашади. Корпоратив бошқарув бўйича берилган кўплаб таърифларда умумий бўлган элементлар, тавсиф ва ёндашувлар мавжуд, жумладан:

- корпоратив бошқарув маълум тузилмалар ва жараёнлар билан тавсифланадиган муносабатлар тизимидир;

- корпоратив муносабатларнинг иштирокчилари турли хил (баъзида бир-бирига қарама-қарши) манфаатларга эга бўлишади;

- корпоратив бошқарув тизимининг барча иштирокчилари компанияни бошқариш ва унинг фаолиятини назорат этишда қатнашиш имкониятига эга бўлиши лозим;

- фаолият самарадорлиги ва узоқ муддатли истиқболда корхона қийматини ошириш учун корпоратив муносабатлар тизими ушбу муносабатларга алоқадор субъектлар ҳуқуқ ва мажбуриятларининг оқилона тақсимланишига йўналтирилган бўлиши лозим.

Корпоратив бошқарув тизимида маблағларнинг манбалари нуқтаи назаридан, энг аввало, тижорат банкларининг бошқарувига турли хил тарзда таъсир этиш имкониятига эга бўлган қуйидаги манфаатдор томонларни ва уларнинг мақсадларини ажратиб кўрсатиш лозим:

- йирик акциядорлар;
- кичик улушга эга акциядорлар;
- йирик кредиторлар;
- кичик ҳажмли кредиторлар;
- тартибга солувчи органлар.

Компанияни бошқариш ва ўз мақсадларига эришиш учун йирик акциядорлар катта имкониятларга эга бўлишади. Йирик акциядорлар қўлида мулкчиликнинг концентрациялашуви менежерлар томонидан акциядорлар ҳуқуқлари суиистеъмол этилишининг олдини олиш учун қулай шароит яратади. Бу тоифага мансуб акциядорларнинг маълумотлар олиш ва менежерлар фаолиятини мониторинг қилишда улкан имкониятларга эгаллигини кузатиш мумкин. Шунингдек, йирик акциядорлар директорлар кенгашига ўз вакилини киритиш йўли билан менежерлар фаолиятини назорат қилиш сиёсатини юритиши ҳамда

ушбу вакиллари ёрдамида менежерларни ишга ёл-лаш, уларни ишдан бўшатиш, менежерларга маош ва бонуслар тўлаш шартларини белгилаши мумкин. Бундай ҳолат йирик акциядорлар манфаатларини илгари суриб, кўпчилик ҳолларда кичик миқдордаги акциядорлар манфаатларига зарар етказиши ҳам эҳтимолдан холи эмас.

Қонунчилик базаси яхши ривожланмаган мамлакатларда йирик акциядор бўлиш анча фойдали, чунки акцияларнинг назорат пакетига эгалик корхонани бошқариш ва ўз капиталини мусодара қилинишдан ҳимояловчи дастак ҳисобланади. Аммо мулкчиликнинг йирик акциядорлар қўлида тўпланиши нафақат кичик ҳажмдаги акция эгаларининг манфаатлари поймол бўлишига олиб келиши, баъзи ҳолларда йирик акциядорлар компаниядан катта миқдордаги пулларни ўзлари алоқадор бўлган бошқа компаниялар орқали ўзлаштириши каби ҳолатларга ҳам сабаб бўлиши мумкин.

Кичик ҳажмдаги акция эгалари корпоратив бошқарув даражасига чегараланган тарзда таъсир этиш имкониятига эга бўлишади. Уларнинг корхона ёки банк бошқарувидан четда қолиб кетишига бир қанча сабаблар мавжуд. Бу, *биринчидан*, менежерлар ва кичик ҳажмдаги акциядорларнинг эгалик қиладиган ахборот асимметрияси сезиларли даражада эканлиги билан изоҳланади. Шу туфайли кичик ҳажмдаги акциядорлар менежерлар фаолиятини назорат қила олмайдилар. *Иккинчидан*, «free-rider» муаммоси, яъни назорат харажатлари туфайли кичик ҳажмдаги акциядорлар назорат қилишни бир-бирларига ишонишиб менежерларнинг назоратдан четда қолишига имконият яратиб беришади. *Ниҳоят*, кўпчилик мамлакатларнинг қонунчилиги йирик акциядорлар

билан кичик акциядорлар ҳуқуқларини бир хилда ҳимоя қилмасдан, устуворликни йирик акциядорлар ҳуқуқларига қаратган.

Худди йирик акциядорлар сингари йирик кредиторлар ҳам компания ҳақида кўпроқ ахборотга ва шу йўл билан менежментга кучлироқ таъсир этиш имкониятига эга бўлишади. Компания банкрот бўлганида ёки ўз мажбуриятларини бажармаганида йирик кредиторлар кўпроқ ҳуқуққа эга. Шунингдек, улар кредитлашнинг шартларини қайта кўриб чиқиши, зарур бўлганида компания банкротлигининг олдини олиш мақсадида компанияга ёрдам бериши мумкин. Аммо шуни унутмаслик лозимки, кредиторларнинг бошқарувга таъсир этиш самараси мамлакатдаги қонунчилик базаси ва банкротлик институтига боғлиқ бўлади. Агар қонунчиликда банкротлик ёки маълум мажбуриятларни бажармаслик белгилари аниқ кўрсатилмаса, йирик кредиторлар ушбу механизм орқали корпоратив бошқарувга таъсир этиш имкониятига эга бўлишмайди. Корпоратив бошқарув тизимида йирик кредиторлар билан боғлиқ муаммо сифатида худди йирик акциядорлар каби йирик кредиторлар ўз мақсадлари учун компания активларини ўзлаштиришга ҳаракат қилишлари мумкинлигини кўрсатиш лозим.

Бизнесда маблағ билан иштирок этувчи яна бир тоифа кичик ҳажмдаги кредиторлардир. Ушбу гуруҳга кирувчиларнинг бошқарувни назорат қилиш имкониятлари кичик ҳажмдаги акция эгаларига нисбатан ҳам пастроқ бўлади. Мазкур гуруҳ иштирокчилари маълум ҳақ эвазига ва қайтариб олиш шarti билан қарздорлик капиталини тақдим этадилар. Компания бундай кичик кредиторлар олдидаги мажбуриятларини бажармаган тақдирда мажбуриятлар ушбу қарзлар учун олинган таъминот ҳисобидан қоп-

ланади. Агар мазкур ҳолат амалга ошмаса, банкротлик жараёни бошланади, натижада банк тузилмаси қайтадан кўрилиб, янги менежмент ташкил этилади. Шундай қилиб, кичик кредиторларнинг банк менежерлари фаолиятига таъсири қонунчилик институтлари ва банкротлик институтининг самарали ишлашига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади.

Корпоратив бошқарув тизимида бундай турдаги кредиторларнинг қарздорга таъсир қилишига қатор тўсиқлар мавжуд. Энг аввало, ушбу кредиторларнинг назоратни амалга оширишда бошқа кредиторларга ишониб қолишлари муаммосини («free-rider») кўрсатиш жоиз. Кўпчилик мамлакатлар қонунчилиги корхона ва банкларнинг суд қарори чиққунгача таъминот учун қўйилган мулкдан фойдаланишига рухсат беради. Бу эса кредиторларнинг таъминотга олинган мулк орқали бошқарувга таъсир қилиш имкониятини бирмунча сусайтиради.

Тартибга солувчи органлар тижорат банкларининг корпоратив бошқарувига таъсир кўрсатишнинг кенг қамровли дастакларига эгадир. Кўпчилик ҳолларда тартибга солувчи органлар банк капиталининг сезиларли қисмини ёки акцияларнинг назорат (тўсиқ қўйиш) пакетини сотиб олиш, шунингдек, банк ёки компанияга зарур бўлганида инвестицион кредитларни паст фоизларда тақдим этиш имкониятига эга бўлишади. Тартибга солувчи органлар қонунчилик актлари ёрдамида корпоратив бошқарувнинг ривожланишига туртки берувчи маълум муҳитни шакллантириши мумкин. Бунда тижорат банки бошқарувига аралашиб минимал даражада бўлиши зарур, чунки давлат назоратининг ҳаддан ташқари кучайиши бозор шартларининг бузилишига ва рақобатнинг пайсишига олиб келади.

Бозор рақобати банк менежментига таъсир этувчи энг самарали дастак ҳисобланади, чунки у банк харажатларини минималлаштириш ва арзон ташқи молиялаштириш манбаларини қидириш мақсадида корпоратив бошқариш механизмини такомиллаштиришга олиб келади. Шунга қарамай, кўплаб тадқиқотчиларнинг фикрича, дунё амалиётида бозор рақобати иқтисодий самарадорликнинг энг асосий омилларидан бири саналса-да, у корпоратив бошқариш муаммоларини мустақил ҳал эта олмайди.

Рақобат юзага чиқишининг бошқа шакллари тижорат банкининг ўзга банк билан бирлашуви бўлиб, ушбу омил корпоратив бошқарув ривожига сезиларли таъсир кўрсатади.

Рақобатнинг яна бир кўриниши – компаниянинг бошқа компаниялар томонидан қўшиб олиниши реал ҳаётда корпоратив бошқарувни ривожлантиришга маълум таъсир ўтказди. Яхши бошқарилмаётган банк ушбу бизнесни сотиш ҳақида таклиф олиши, бошқарувдан кўнгли тўлмаётган акциядорлар эса банкни сотиш ҳақида қарор қабул қилишлари мумкин. Бундай ҳолатда компаниянинг янги эгалари менежерларни алмаштириш ҳақида қарор қабул қилдилар (амалиётда кўпинча шундай бўлади). Шу тариқа бирлашиш ва қўшиб олишлар бозори менежерларни акциядорлар манфаати учун ишлашга ундайди, акс ҳолда, эгаликнинг ўзгариши менежерларнинг ишдан бўшатилишига олиб келиши мумкин. Аммо менежерларнинг фаол қаршилиқ кўрсатиши ҳамда фонд бозорининг ликвидли эмаслиги бирлашиш ва қўшиб олишларнинг амалга ошишига ҳар доим ҳам қаршилиқ қилавермайди.

Юқорида кўриб ўтилган томонлар бизнеснинг ҳар қандай турида ҳам корпоратив бошқарувнинг субъ-

ектлари ҳисобланади. Лекин, шунга қарамай, корпоратив бошқарув корхона фаолият турига қараб ўзига хос бўлиши мумкин. Табиийки, тижорат банклари иқтисодийнинг реал сектори корхоналари ва бошқа молиявий ташкилотлардан фарқли жиҳатларга эга, уларда корпоратив бошқарувнинг алоҳида шарт-шароитлари мавжуд.

Банклар ўзига хос бўлгани учун ҳам 1999 йил Иқтисодий ривожланиш ва ҳамкорлик ташкилоти (ОЭСР) томонидан корпоратив бошқарувнинг умумий тамойиллари юзага келтирилиши билан бир вақтда тижорат банкларида корпоратив бошқарувни такомиллаштириш бўйича халқаро Базель банк назорати қўмитасининг ўз йўриқномаси қабул қилинди. Шу тарзда 2005 йили Базель қўмитаси корпоратив бошқарувни такомиллаштириш мақсадида янги таҳрирдаги йўриқномани ишлаб чиқиш тўғрисида қарор қабул қилди. Аммо корпоратив бошқарув бўйича кўпчилик мутахассисларнинг фикрича, банкларда корпоратив бошқарувни яхшилаш мақсадида алоҳида таҳлил ёки тавсиянинг номолия соҳаларидан фарқланувчи ўзига хослиги кузатилмайди.

Кредит ташкилотларининг корпоратив бошқарув тизимида ўзига хос жараёнлар бор, улар сезиларли ва аҳамиятли. Ушбу ўзига хосликларни корпоратив бошқарув иштирокчилари таркиби жиҳатидан қарасак, уни нафақат бизнес шериклар, инвесторлар, кредиторлар, балки махсус кредиторлар – омонатчилар, шунингдек, тартибга солувчи органлар каби кредит ташкилоти фаолиятида иқтисодий инфратузилма ҳосил қилувчи манфаатдор шахслар тузилмасида кўриш мумкин.

Банк тизимида иккита омилни ажратиб кўрсатиш

зарур: банк тизимининг паст даражада шаффофлиги ва давлат томонидан ушбу тизимни тартибга солишнинг юқорилиги.

Номолиявий компанияларга нисбатан банклар унчалик ҳам шаффоф эмас. Аммо қайд этиш жоизки, ахборот асимметрияси иқтисодиётнинг бошқа соҳаларида ҳам мавжуд. Банкларда активлар, хусусан, кредит портфелининг сифатини бир қарашда билиш қийин ва мавжуд рисклар етарлича узоқ муддатга яширилган бўлиши мумкин. Бундан ташқари, банклар, реал сектор корхоналаридан фарқли ўлароқ, кредит портфелини реструктуризация қилиш орқали фаолият rischi кўринишини ўзгартира олади. Буни банклар ўз мажбуриятини вақтида бажара олмайдиган айрим мижозларга кредит беришида кузатиш мумкин.

Кўпгина ривожланган мамлакатларда банк секторини давлат томонидан юқори даражада тартибга солиш реал воқелиқдир. Бу банк тизимининг иқтисодий тараққиётдаги муҳим ўрни, шунингдек, юқорида таъкидланганидек, банкларга хос бўлган паст даражадаги шаффофлик натижасида улар фаолиятига давлат томонидан маълум чегаралар қўйиш зарурлиги билан изоҳланади. Айтиш керакки, банк сектори давлат томонидан тартибга солинадиган ягона тизим эмас, иқтисодиётнинг қолган соҳаларида ҳам давлатнинг иштироки сезиларли. Ҳатто давлатнинг иқтисодиётга аралашуви жуда паст бўлган давлатларда ҳам тижорат банклари фаолиятини фаол тартибга солиш анъанаси мавжуд. ХВФ, Жаҳон банки каби нуфузли халқаро ташкилотлар ҳам давлатнинг банк тизимига аралашувини қўллаб-қувватлайди. Шуниси қизиқки, кўпчилик ҳолларда давлатнинг аралашуви самарали бошқарув

қарорларини қабул қилишга салбий таъсир кўрсатади ва корпоратив бошқарувнинг энг яхши стандартлари ривожини чеклайди.

Банк секторидаги корпоратив бошқарувнинг муҳимлигини эътиборга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ушбу муаммога катта эътибор қаратади ва юртимизда банк тизимини стратегик ривожлантириш омили деб билади. Бунда асосий эътибор рискларни бошқариш самарадорлигини орттириш, ички назорат тизимини тақомиллаштириш, корпоратив бошқарувнинг шаффофлигини ошириш ва мулкдорлар (шу жумладан, озчилик акциядорлар) ҳуқуқини таъминлашга қаратилади.

Юқоридаги йўналишларни таъминлаш учун Марказий банк томонидан қуйидаги маълумотларни доимий акс эттирувчи электрон маълумотлар базаси шакллантирилиши лозим:

- банкларнинг молиявий аҳволини доимий акс эттириш;
- рискларни баҳолаш;
- корпоратив бошқарув ва бизнес режалаштиришнинг ҳолатини баҳолаш;
- мулкдорлар таркиби шаффофлигини таъминлаш ва ҳоказо.

Тижорат банклари фаолиятида корпоратив бошқарув муаммосини ўрганишда нафақат Марказий банк, балки ушбу жараённинг бошқа манфаатдор иштирокчилари ҳам қатнашишлари лозим (4-расм).

Ўзбекистонда тижорат банкларининг корпоратив бошқаруви билан боғлиқ юқоридаги муаммолар ичида кредит муассасаси фаолиятининг самарадорлиги ва молиявий барқарорлиги масалалари кўпроқ диққат-эътиборда.

45. «Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси» журнали 2011 – 2015 йил сонлари.

46. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йилдаги ижтимоий-иқтисодий ривожланиш бўйича яқунлари. – Тошкент, 2015.

47. «Ўзсаноатқурилишбанк» ОАТБнинг йиллик ҳисоботлари.

48. Годовой отчет Центрального банка РФ за 2011 г. – М., 2012. – С.81.

49. European Central Bank Report 2011. – Фр/М., 2006. – P.85.

VI. Хорижий адабиётлар

50. Young S.D., O'Byrne S.F. (2001). EVA and value-based management. A practical Guide to implementation. Mc Graw Hill.

51. Weinstock M. (2002). Bonus plan bounced, Government Executive.

52. Kudla R.J., Arendt D.A. (2000 Fall) Making EVA Work, AFP Exchange, Vol. 20. Iss. 4.

53. Stijn Claessens. Corporate Governance of Banks: Why it is important, how it is special and what it implies. The Consultative OECD/World Bank. Meeting on Corporate Governance. December 6-7, Hanoi, Vietnam.

54. «Internal Control – Integrated Framework», Committee of Sponsoring Organizations of the Tread way Commission (COSO), New York, AICPA, 1992.

VII. Интернет сайтлари

www.gov.uz

www.press-service.uz

www.cbu.uz

www.psb.uz

www.lex.uz

www.review.uz

www.cer.uz

www.uzreport.com

МУНДАРИЖА

Кириш	3
-------------	---

I БОБ

Тижорат банкларида корпоратив бошқарувнинг ўзига хослиги ва унинг концептуал асослари	8
1.1. Тижорат банкларида корпоратив бошқарувнинг моҳияти, ўзига хос хусусиятлари.....	8
1.2. Тижорат банкларида корпоратив бошқарувнинг концептуал жиҳатлари	21
1.3. Тижорат банкларининг корпоратив бошқаруви механизми ва ички назорат тизими.....	33
Биринчи боб бўйича хулосалар	46

II БОБ

Ўзбекистон тижорат банкларида корпоратив бошқарув	53
2.1. Тижорат банкларида акциядорлик капиталини бошқариш тартиби ва унинг методологияси.....	53
2.2. Тижорат банклари корпоратив бошқарувида банк хизматлари самарадорлигини баҳолаш	66
2.3. Тижорат банклари корпоратив бошқарувида инновацион маркетинг хизматлари	82
Иккинчи боб бўйича умумий хулосалар.....	96

III БОБ

Тижорат банклари корпоратив бошқаруви: халқаро тажриба ва замонавий муаммолар.....	101
3.1. Тижорат банклари корпоратив бошқарувининг асосий моделлари ва уни ташкил этишининг халқаро тажрибаси	101
3.2. Хорижий мамлакатларда корпоратив бошқарув:	

қайта шакллантириш масалалари	122
3.3. Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви	
пароитида тижорат банкларининг роли	135
Учинчи боб бўйича умумий хулосалар	144

IV БОБ

Тижорат банкларида корпоратив

бошқарувни такомиллаштириш	151
4.1. Тижорат банкларида корпоратив бошқарувнинг	
молиявий рағбатлантириш механизми	151
4.2. Тижорат банклари корпоратив бошқарувида	
молиявий рағбатлантириш иқтисодий	
моделлари самарадорлиги	164
4.3. Банкларда корпоратив бошқарувни	
такомиллаштиришнинг истиқболли йўналишлари	176
Тўртинчи боб бўйича умумий хулосалар.....	185
Хулоса	192
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	200

Илмий нашр

Суннатулла Қудратов

**БАНК ТИЗИМИДА
КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

Муҳаррир: Абдулла ШАРОПОВ
Бадий муҳаррир: Баҳриддин БОЗОРОВ
Техник муҳаррир: Алимардон АҚИЛОВ
Саҳифаловчи: Иномжон ЎСАРОВ
Мусаҳҳиҳ: Отабек БОҶИЕВ

Нашриёт лицензияси: АИ №134, 27.04.2009.

Теришга берилди: 04.09.2015 й.

Босишга рухсат этилди: 04.11.2015 й.

Офсет қоғози. Қоғоз бичими: 84x108 $\frac{1}{32}$.

Schoolbook гарнитураси. Офсет босма.

Ҳисоб-нашриёт т.: 7. Шартли б.т.: 10,92.

Адади: 1000 нусха.

Буюртма № 023.

«AKADEMNASHR» нашриётида тайёрланди.
100156, Тошкент шаҳри Чилонзор тумани 20^А-мавзе 42-уй.

Тел.: (+99871) 217-16-77
e-mail: info@akademnashr.uz
web: www.akademnashr.uz

«PRINT LINE GROUP» ХК босмахонасида чоп этилди.
100096, Тошкент шаҳри Бунёдкор шоҳкўчаси 44-уй.